

ст.н.с. д-р Марияна Витанова
ЗА КАТЕГОРИЯТА "СТЕПЕН НА ПРИЗНАКА" В
БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ

Същността на семантичната категория "степен на признака" в съвременния български език е анализирана подробно от редица наши и чужди езиковеди - Ст. Буров, М.Чоролеева, Ал. Петрова-Вашилевич, Й. Захариева, Х. Ожеховска, И. В. Ревзин и др. Правени са съпоставки и с останалите славянски и балкански езици.

Категорията "степен на признака" е присъща предимно на прилагателните и на част от наречията в българския език. Тя получава езикова реализация на различни равнища - морфологично, словообразователно и синтактично.

Посредством различни наставки и представки може да бъде изменено в някаква степен значението на някои от качествените прилагателни или наречия, като се образуват нови лексеми, напр.:

зелен - зеленикав, въззелен;

син - синкав, възсин;

голям - възголям, преголям, големичък, възголемичък;

тънък - тъничък, тънковат, тънкуляв;

много - множко, премного;

малко - малечко;

рано - прерано, ранко, ранинко, раничко и т.н.

Интензификация на признака е налице и при сложните наречия, образувани от повторение на изходната форма: *бърже-бърже, далек-далек* (Благоевгр.), *зарно-зарно* 'много рано' (Воден.), *йако-йако* (Соф.) и т.н., а също и от едновременната употреба на изходни и умалителни

адективни или адвербиални облици - *боса-босанечка, гола-голанечка* (Лом.), *везден-везденчица, санош-саношчица* (Кюстен., Дупниш.) и др.

По-голяма или по-малка степен на признака може да бъде изразена и чрез словосъчетания, образувани от наречия за количество и степен (*много, малко, твърде, доста, йако, мошне, сума, бѣя, дп, коджа* и др.) и прилагателно или друго наречие напр. *Това̀ е билò много напрèш* (Дупниш.); *Бѣл'бил' пèит на бѹката мòшне рàно* (Охрид); *Малко до̀цна се видо̀фме* (Прилеп.); *фин го̀ла, йако манко* (Лом.) и т.н.

Във всички изброени случаи обаче степента на признака не се съпоставя със същия признак у други обекти. Различната изява на признака в сравняваните обекти се разкрива с помощта на степените за сравнение.

В старобългарския език са съществували специални кратки и разширени форми само за сравнителна степен (напр. *широкъ - ширѣи 'по-широк', ширѣши 'по-широка', шире 'по-широко'; добръ — добѣи 'по-добър', добѣиши 'по-добра', добѣе 'по-добро'*), докато превъзходната степен е била изразявана описателно или чрез прибавяне към синтетичната форма за сравнителна степен на префиксите *прѣ - прѣмѣдръ* или *наи - наипаче* (Грамматика 1991 : 197-202). Вторият начин е бил характерен главно за наречията. Най-ранните примери за аналитични степени за сравнение са регистрирани още в българските паметници от XII и XIII в. - в Битолски триод (XII в.) и Орбелски триод (XIII в.) (Г.Попов 1977 : 493-498).

В езикознанието се налага становището, че появата и установяването на аналитичните форми е резултат от взаимните влияния на балканските езици (Ст. Буров 1989 : 25).

Наследници на старите синтетични форми на степените за сравнение са запазени в съвременния български книжовен език и в диалектите, но като наречия: *боле* 'повече, по-хубаво' <стб. *боле*, *више* 'повече, по-много' <стб. *выше*, *уце* 'повече' <стб. *хочѣ*, *мошне*, *бърже*, *далече* и др. Наречието *повече* е хибридна синтетико-аналитична форма от стб. *вашѣ*. Стари компаративни форми са и прилагателните *старши*, *младши*, които имат по-ограничена употреба, срв. *старши научен сътрудник*, *младши сержант* (Х. Ожеховска 1979 : 85).

В днешните български диалекти, както и в книжовния език се употребяват три степени за сравнение - положителна, сравнителна (образувана с частица *по-//пу-*) и превъзходна (с частица *най-//нѣй-//нѣй-*). Степенуването в говорите има някои свои специфични проявления.

Аналитични степени за сравнение се употребяват главно при качествените прилагателни (*пò-убѣѣ*, *пò-длѣчку*, *нàй-итрѣ*) и при част от наречията - предимно тези, с произход от прилагателни (*пò-рàну*, *нàй-блìзо*).

В диалектите се срещат степенувани форми и при относителните прилагателни, образувани по моделите на качествените прилагателни имена. Говорещите схващат формите на относителните прилагателни имена като означаващи известни качества, които могат да се степенуват, напр. *Руско напраи едѣн пò-дѣрвен самàр*. *Нàшата ÿжа ÿе от пò-к'ерпìчени тùле*. *Н'ин'ото излèзе*

най-жилезно (Годеч.). Това явление може да се срещне и в разговорния стил на книжовния език.

Една от оригиналните особености на българския език е възможността да се степенуват и форми на глаголи, съществителни имена, местоимения, числителни и адвербиални предложни съчетания, напр. *По-айдук от него нема* (Лом); *Кòлко пò хòдиш, пò-добрè* (Драмско); *Нъй дръговам карпуза* (Родопите); *Камийòно пò вòзи тежинù* (Годеч); *Пò къквì хòръ си нъкùнихъ мистà, чи тòй ли дъ си ни купи* (В.Търново); *Пò оная неделя ми дòйде хабер; Пò човек; Изсили се най-първо арапче, па пресече капе на буйруци* (Бистрица, Дупниш.). Явлението е отбелязано още в румънски език и в някои украински диалекти, но не се среща в останалите славянски езици (М. Чоролеева 1985 : 94).

Степени за сравнение имат и някои наречия, които са производни от съществителни имена, напр. наречията за време - *пò-зàутре, пò-заутрешик, пò-зàфчера, пò-дòгодìна, пò-нèкни* и т.н. Сравнителната степен изразява един момент (ден, година и т.н.) хронологически преди или след означавания с положително наречие момент. Частицата за сравнителна степен в разгледаните примери се доближава до словообразователните елементи, подобно на предлозите при формално-смисловото лексикализиране. В диалектите са регистрирани случаи на повторно степенуване на сравнителната степен, която се схваща като ново наречие, срв. *пò-пòлани - Тфà стàна пò-пòлани* (Шумнене, Тетевен.).

В отделни български говори се открива едновременна употреба на частиците за сравнителна и превъзходна степен, определяна и като четвърта степен (Й. Иванов 1977

:158) - *най-по-добрата, най-по-дългата, най-по-голёмата, най-по-мун'авата* (Говедарци, Самоков.); *Най-по-арно си беше там* (Караджово, Сяр.); *И нъ бат'ъ си думъши: браино ле, братец, най-по-стар* (Жеравна, Котел.) ; *понайвише - Чик, свèкърво, чик да се бòриме, койа вйше, кòйа понайвише* (Галичник) и др. В тези случаи признакът се проявява в най-високата възможна степен. Подобна употреба е налице и в заглавието на популярното телевизионно предаване "Кой е по-по-най".

За разлика от книжовния език, където мястото на частиците *по* и *най* е винаги пред формата на прилагателното, в диалектите са регистрирани примери и с постпозиция - *Т'а е старъ пò ут найтъ бабъ* (Съчанли, Гюмюрдж.).

Не винаги градантите *по-* и *най-* са в непосредствено съседство до позитивните облици. Те могат да бъдат разделени чрез предлози, местоимения и др. - *Пò към куйету ти тегли сърце; Пò към врътатъ; Пò с вримè дъ тръгним; Пò зъ в'арвъни й чи шъ дòдът* (В. Търн.); *Пò ми се едè* (Лом.); *Най му харèсва да чътè* (Банат). Явлението се среща и в разговорната реч.

Запазените в диалектите падежни форми на качествените прилагателни имена също могат да се степенуват, напр. *Йа чъ найдъм еднога пò-добрòга човèка. Ка кликнùли и най-голёмъного брата и най-голёмъну сьстру Чъ си нъпраем по-жълту фънèлу* (Ново село, Видин.).

В източните български диалекти сравнителната степен на прилагателните, означаващи възраст и размер, може да бъде изразена и без частица *по*, но в задължителна конструкция от предлога *от* и съществително или

местоимение , напр. *Тòй бèше в̀зрасен ут т̀атка* (М. Търн.); *Тòй ут м̀ене ст̀ар. Тòва д̀ърво к̀д̀е от н̀ега высòко* (Хасков.); *Ут мене три гудини малк̀* (Димотиш.). Този компаративен модел се среща и в гръцките говори , което говори за балканско влияние.

Отбелязани са и случаи на изпускане на градант *по-* , когато пред сравнителната степен стои подчертаващо наречие *оште* - *Ут св̀а òште ùбу к̀кò ш̀ет̀ш*; *Ут н̀ей̀ òште гул'̀ам̀ д̀е с̀ н̀айш* (Съчанли, Гюмюрдж.).

В някои тракийски говори превъзходна степен може да се образува и с помощта на други частици, предимно от чужд произход (*баш*, *ин*), напр. *Р̀ек̀л на б̀аш гул̀емий̀т. Т̀и з̀е б̀аш ùбуту. Т̀и в̀ати н̀к б̀аш сл̀стуту й̀agne* (Съчанли, Гюмюрдж.); *Т̀в̀а й̀ ин-м̀чно. М̀òйа брат бил й̀н-гол'̀ам̀. Ин-л̀сно* (Хасков.) и др.

В съвременния български език и в диалектите е налице една тенденция за десемантизиране и лексикализиране на степените за сравнение при някои значения на наречията. Така например обликът *по-рано* в определен контекст е с компаративно значение, а в друг означава 'в миналото, едно време' - *П̀ò-р̀ано на с̀елски дар̀ак си в̀лачеоме в̀лната* (Марково, Шумен.); *П̀ò-р̀ану г̀ужд̀х̀ н̀ к̀чет̀т̀ будн̀ар н̀ ѝлк̀ити* (Русаля, В. Търн.); *Р̀афий̀т̀ п̀ò-р̀ану с̀ дуст̀ав'̀ши ут чужб̀ин̀* (Слатина, Ловеш.) и др.

Десемантизираните степени за сравнение, които се схващат като отделни адвербиални облици, могат да послужат за образуване на нови наречия с помощта на предлози, срв. *исп̀рано* 'от преди' (Сухиндол, В. Търн.).

Подобен семантичен процес е протекъл и при старите компаративи *више*, *боле* и т.н., които днес, както вече беше

посочено, са наречия и могат да се степенуват - *по-выше*, *най-выше* (Банат) и др.

В говора на врачанското село Кален пък е регистрирана една друга иновация при степенуването - стремеж към семантично преразпределение на съществуващите адвербиални облици с общ произход и специализирането им в положителна, сравнителна и превъзходна степен, срв. *горе* - *горце* 'по-горе' - *горий* 'най-горе'. (Хр. Маринска). Налице е един нов своеобразен синтетизъм .

Литература

Бояджиев Б. Говорът на село Съчанли, Гюмюрджинско, 1972.

Буров Ст. Към характеристиката на категорията степен в българския език. - Съпоставително езикознание, 1989.

Виденов М. Годечкият говор, 1978.

Грамматика на старобългарския език. С., 1991, 197-202.

Иванов Й. Български преселнически говори, 1977.

Маринска Хр. Говорът на с.Кален, Врачанско, ръкопис).

Младенов М. Говорът на Ново село, Видинско, 1969.

Ожеховска Х. Тенденции на балканизирание и славянизирание в развоя на системата от форми за степенуване на българския книжовен език. — В: Изследвания из историята на българския книжовен език от миналия век, 1979.

Попов Г. Към примерите за аналитична сравнителна степен в среднобългарските паметници. - Български език, 1977, 6, 493-498.

Чоролеева М. Изразяване на семантичната категория "степен" при глаголи и съществителни имена в

съвременния български книжовен език на фона на другите славянски езици. - Славистичен сборник, 1985, с. 94.

(Статията е публикувана в сп. Българска реч, 2001, кн. 2, с. 32-34)

Степенуването в българския език и неговите диалекти

Категорията "степен на признака", присъща на прилагателните и част от наречията в българския език, получава езикова реализация на различни равнища - морфологично, словообразователно и синтактично.

Посредством различни наставки и представки може да бъде изменено в някаква степен значението на някои от качествените прилагателни и на наречията и да се образуват нови лексеми, напр.:

зелен - зеленикав, въззелен;

син - синкав, възсин;

голям - големичък, възголям, преголям;

тънък - тъничък, тънковат, тънкуляв;

много - множко, премного;

рано - ранко, ранинко, раничко и т.н.

По-голяма или по-малка степен на признака може да бъде изразена и чрез словосъчетания, образувани от наречия за количество и степен и прилагателно или друго наречие, напр.: *много хубав, твърде ярък, доста силно, много весело* и др.

Интензификация на признака се постига и чрез удвояване на прилагателното, напр.: *Погледна ме с онези свои черни-черни очи; И направи голям-голям огън; голà-голанèчка, босà-босанèчка* и др.

В изброените дотук примери обаче степента на признака не се сравнява или съпоставя със същия признак у други обекти. Различната изява на признака в сравняваните обекти се разкрива с помощта на степените за сравнение, които в български език са три - положителна (*хубава жена, рано*), сравнителна (*по-хубава, по-рано*) и превъзходна (*най-хубава, най-рано*). Сравнителна и превъзходна степен са образувани аналитично с помощта на частици (*по-, най-*).

В отделни български диалекти се среща едновременна употреба на частиците за образувание на сравнителна и превъзходна степен - *И нъ бат'ъ си думъши: брайни ле, братец, най-по-стар* - Жеравна, Котелско ; *Най-по-арно си беше там* - с. Караджово, Сярско; *Най-по-добрата, най-по-длъгата, най-по-голèмата, най-по-мун'авата* - с. Говедарци, Самоковско и др. (срв. и заглавието на популярното телевизионно предаване "Кой е по-по-най").

За разлика от книжовния език, където мястото на частиците *по* и *най* е винаги пред формата на прилагателното, в диалектите може да стои и след нея: *Т'а е старъ пò ут нàштъ бàбъ* - Съчанли, Гюмюрджинско.

В отделни източнобългарски говори превъзходна степен може да се образува и с помощта на други частици, предимно от чужд произход (*баш, ин*), напр. *Рèкъл на баш гулèмийът. Тì зè баш ùбуту. Тì вати пък баш слъстуту йàгне* - Съчанли, Гюмюрджинско; *Твà й ìн-мъчно. Мòйа брат бил ìн-гол'ам. Ин-лèсно* и др.

Членуваните и падежните форми на качествените прилагателни имена също могат да се степенуват, напр. *Йа чъ найдъм еднога пò-добрòга човèка. Ка кликнùли и най-голèмъного брàта и най-голèмъну сьстру Чъ си нъпраем по-жълту фънèлу* - Ново село, Видинско.

В някои говори се срещат степенувани форми и от относителни прилагателни, образувани по моделите на качествените прилагателни имена. Говорещите схващат формите на относителните прилагателни имена като означаващи известни качества, които могат да се степенуват, напр. *Руско напраи едън пò-дървен самар. Нашата йжа йе от по-к'ерпичени тÛле. Н'ин'ото излèзе най-жилèзно* - Годеч. Това явление може да се срещне и в разговорния стил на книжовния език.

В източните български диалекти сравнителната степен на прилагателните, означаващи възраст и размер, може да бъде изразена и без частица *по*, но в задължителна конструкция от предлога *от* и съществително или местоимение, напр. *Тòй ут мèне стар. Тòва дърво кьдè от нèга высòко* - Хасков.; *Тòй бèше вьзрасен ут татка* - М. Търн.; *Ут мене три гудини малкъ* - Димотишко. Този компаративен модел се среща и в гръцките говори, което говори за балканско влияние.

Една от оригиналните особености на българския език е възможността да се степенуват и форми на глаголи, съществителни имена, местоимения, числителни и адвербиални предложни съчетания, напр. *По-айдук от него нема* - Лом; *Колко по ходиш, по-добре* - Драмско; *Нъй дръговам карпуза* - Родопите; *Камийоно по вози тежину* - Годеч; *По-къкви хоръ си нъкунихъ миста, чи той ли дъ си ни купи* - Търново; *По-наш човек; Изсили се най-първо*

арапче, на пресече капе на буйруци - Бистрица, Дупнишко Явлението е отбелязано още и в някои украински диалекти, но не се среща в останалите славянски езици.

В старобългарския език са съществували специални форми само за изразяване на сравнителна степен (напр. *äíáďú* - *äíáď°è* 'по-добър', *äíáď°èøè* 'по-добра', *äíáď°к* 'по-добро'), докато превъзходната степен е била изразявана описателно или пък чрез прибавяне към синтетичната форма за сравнителна степен на префиксите *ĩđ°* или *íàè* (вторият начин е характерен главно за наречията). Най-ранни примери за аналитично изразяване на сравнителна степен са отбелязани още в българските паметници от XII и XIII в. - в Битолски триод (XII в.) и Орбелски триод (XIII в.). Поради нормативния характер на книжовния език това явление намира по-масово отражение в ръкописите от XIV в. и то най-вече в приписките. В дамаскините от XVII-XVIII в. синтетични форми се срещат рядко и са изключения.

Наследници на старите синтетични форми на степените за сравнение са запазени в съвременния български книжовен език и в диалектите, но във функционира на наречия: *боле* 'повече, по-хубаво' <стб. *áíëå*, *више* 'повече, по-много' <стб. *âúøå*, *уце* 'повече' <стб. *õíóæå*, *мошне, бърже, далече* и др. Наречието *повече* е хибридна синтетико-аналитична форма от стб. *âλøòå*. Стари компаративни форми са и прилагателните *старши, младши*, които имат по-ограничена употреба (срв. *старши научен сътрудник, младши сержант*).

В езикознанието се налага становището, че появата и установяването на аналитичните форми е резултат от взаимните влияния на балканските езици.

В останалите съвременни славянски езици формите за сравнителна степен се образуват по два начина - синтетичен и аналитичен. Изключение правят сръбски и хърватски, в които няма аналитични форми. С изключение на руския и българския език в останалите славянски езици формите на превъходна степен са синтетико-аналитични.

Марияна Витанова